

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20494> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Hoeven, Regina van der

Title: Het succes van een kwaliteitskrant : de ontstaansgeschiedenis van NRC Handelsblad

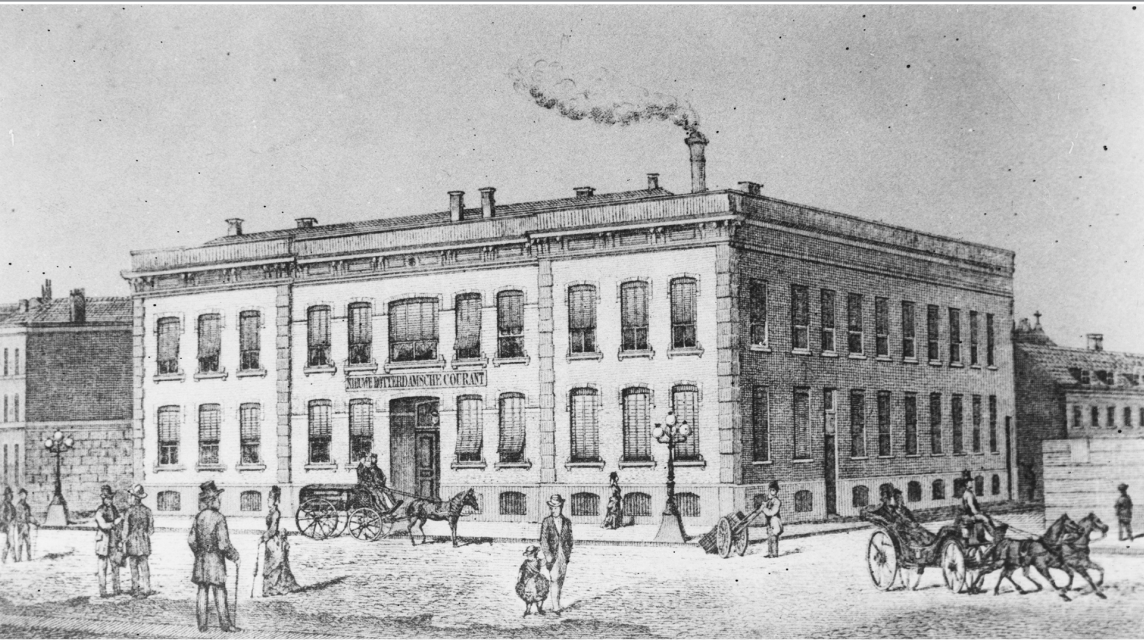
Issue Date: 2012-11-01

Twee kranten, twee paleizen. Over de voorgangers van NRC Handelsblad

- 1.1 Witte de Withstraat, Rotterdam
 -
- 1.2 Nieuwezijds Voorburgwal, Amsterdam
 -
- 1.3 Nieuwe Kunst
 -
- 1.4 Vrijheid
 -
- 1.5 De gevels en het karakter van de krant
 -
- 1.6 Naar binnen
 -
- 1.7 De Tweede Wereldoorlog
 -
- 1.8 Eilandenrijk

1.1

Witte de Withstraat, Rotterdam

Het dagbladpaleis van de NRC aan de Witte de Withstraat vlak na de voltooiing in 1875.

Op 5 mei 1874 legde de oude Nijgh de eerste steen voor het nieuwe onderkomen van de Nieuwe Rotterdamsche Courant, de krant die hij dertig jaar eerder had opgericht. Tien jaar lang had zijn krant verlies gemaakt, telkens hadden hij en de andere aandeelhouders de tekorten moeten aanvullen, maar nu kon voor de NRC een groot en voornaam pand gebouwd worden, een dagbladpaleis. De vaart waarmee het gebouw verrees, toonde het tempo van economische groei in het Rotterdam van die jaren. De stad breidde zich uit. Tuinen en landerijen maakten plaats voor rechte straten, die genoemd werden naar helden uit de tijd van Hollands glorie. Witte de Withstraat was het nieuwe adres van de NRC. Hier kwam een krantengebouw te staan dat zijns gelijke in Nederland niet kende. Dertig meter breed was het, twee verdiepingen hoog met een souterrain. Het nam de hele breedte in beslag van het blok tussen de Eendrachtsstraat en de Boomgaardlaan – die gelet op de snelle stadsontwikkeling al gauw ook straat genoemd zou worden. Het was uitgerust met de modernste faciliteiten. Er was een door stoom aangedreven papierlift, die 1000 kilo papier uit het souterrain naar de drukkerij op de bel-etage kon hijsen. Er was een elektrisch belsysteem, waarvan de koperdraden als zenuwen door het hele gebouw liepen. Er waren spreekbuizen tussen de kamers van de hoofdredactie, de directie, de administratie en de zetters.

In de drukkerij stonden vier gloednieuwe door stoom aangedreven snelpersen. Ranke meisjes handen moesten daar het papier vliegensvlug per vel in leggen, totdat drie jaar na de opening van het gebouw de NRC de eerste rotatiepers in Nederland plaatste. Deze Koning & Bauer werd in 1900 al vervangen door een Amerikaanse Goss-pers. Aan de Eendrachtsstraat had de NRC ook een koetshuis en een paardenstal ten behoeve van de eigen postwagendienst. De paard-en-wagens brachten op gezette tijden de kranten naar het station en haalden de post op van het postkantoor en van het eigen bijkantoor in het centrum. De meest kostbare faciliteit waar het gebouw over beschikte was waarschijnlijk de eigen telegraafverbinding. Telegrammen hoefden nu niet meer afgehaald te worden in het Rijkstelegraafkantoor aan de Blaak en konden zonder tijdsverlies worden verwerkt. De oprichter van de NRC, uitgever en boekhandelaar Henricus Nijgh, had er altijd veel geld voor over gehad om de snelste te zijn. Toen er nog geen telegraaf was, gebruikte hij postduiven om andere kranten voor te zijn met het nieuws. Het oude pand van de

NRC aan de Grote Markt had een speciale duivenzolder. Ook het nieuwe gebouw had een duiventil op het dak, maar van deze liefhebberij van Nijgh hoefde de krant het nu niet meer te hebben. Vervlogen waren de tijden dat de medewerkers van de NRC hun baas vertwijfeld zagen toekijken hoe zijn duiven, met het nieuws nog aan de poten, ergens hoog en onbereikbaar zaten te tortelen.

Was het aan uitgever Nijgh te danken dat de NRC alle andere kranten overtroefde wat de snelheid en volledigheid van haar berichtgeving betrof, het was de eerste hoofdredacteur, de jurist H.H. Tels, die de krant haar politieke invloed bezorgde. Onder leiding van Tels stelde de NRC zich tot taak de Nederlandse publieke geest uit zijn postnapoleontische lethargie te wekken. Vergroting van de parlementaire macht, rechtstreekse verkiezingen, vrijheid van handel en nijverheid, godsdienstvrijheid, openbaarheid van bestuur en persvrijheid waren de liberale idealen waarop Tels in zijn commentaren hamerde, tegen het zere been van de gevestigde macht.

De NRC sprak direct vanaf haar verschijning in 1844 met groot gezag. Maar de geldschietters van de krant, onder wie Nijgh zelf, moesten de eerste 25 jaar genoeg nemen met immateriële dividenden: de verzilvering van de liberale idealen. Pas toen in 1869 de exorbitante belasting op kranten opgeheven werd, volgde ook het materiële succes.

Glimmende knopen

In 1885 noemde de bibliothecaris R. van der Meulen in zijn standaardwerk over de pers de NRC 'een der beste, zoo niet het eerste der Nederlandsche dagbladen'.¹ Volgens Van der Meulen dankte de NRC deze reputatie aan de talrijke correspondenten in bijna al de hoofdsteden van de wereld en aan de veelzijdigheid van haar berichtgeving, die niet alleen de handel, nijverheid, staatkunde en staatshuishoudkunde betrof, maar ook de kunst en letterkunde. Veertig jaar later sloot de journalist mr. L.J. Plemp van Duiveland, die als oud-voorzitter van de Nederlandse Journalistenkring een vooraanstaande plaats innam in de Nederlandse dagbladwereld, zich nog geheel en al bij dit oordeel aan toen hij in zijn overzichtswerk *Journalistiek in Nederland* de NRC boven de andere Nederlandse bladen stelde wat de betrouwbaarheid en de volledigheid van haar berichtgeving betrof.² Hoe onaantastbaar de NRC aan het eind van de negentiende eeuw al was, wordt ook duidelijk door wat A. Voogd van het Rotterdamsch Weekblad overkwam. Toen Voogd een coryfee uit het Rotterdamse bedrijfsleven eens om

informatie vroeg, kreeg hij te horen: 'Mijnheer, dat zetten wij alleen in de N.R.C. en wil uw courant dat hebben, dan kan zij het daaruit overnemen.'³

Op de Witte de Withstraat was het gevoel van eigenwaarde dat het succes van de krant teweegbracht, af te lezen aan de ineengestrengelde letters N R C, het beeldmerk van het bedrijf, dat op allerlei plekken aangebracht was: op de twee sierlijke straatlantaarns die aan de voorzijde van het gebouw stonden, op de schouw en de pendule in de vergaderzaal van de commissarissen, op elke commissariszetel, op de petten van de koetsiers en conducteurs van de postwagendienst en op de glimmende knopen van hun uniformen.

1.2

Nieuwezijds Voorburgwal, Amsterdam

Het gebouw dat Cuypers voor het Algemeen Handelsblad ontwierp aan de Nieuwezijds Voorburgwal, rond 1925.

Tien jaar nadat Nijgh de eerste steen had gelegd voor het nieuwe onderkomen van de NRC, werd in 1884 de gracht van de Nieuwezijds Voorburgwal gedempt. Het Algemeen Handelsblad, dat aan deze gracht gevestigd was sinds 1831, lag toen niet meer aan het water, maar aan een brede straat. Deze straat, die nu alle ruimte bood aan het verkeer en zich uitstrekte van het station naar het Spui, werd de slagader van de stad. Het Handelsblad was dus gunstig gesitueerd – en ging er nog op vooruit toen het nieuwe hoofdpst- en telegraafkantoor, dat vlakbij op de hoek met de Raadhuisstraat gebouwd werd, in 1899 in gebruik werd genomen. Ook andere kranten streken nu neer op de Nieuwezijds Voorburgwal, die zich ontwikkelde tot het journalistieke centrum van Nederland. Hier reden paard-en-wagens, en later bestelauto's, af en aan met kranten en papier; hier renden loopjongens heen en weer met de laatste berichten van de beurs; hier hingen kranten met het laatste nieuws in de vitrines; hier dromden geestverwanten samen voor de verkiezingsuitslagen, die opgetekend werden op grote borden aan de gevels van de dagbladgebouwen; hier dreunden dag en nacht de persen, en bij sommige gebouwen, zoals dat van het Handelsblad, kon men de gevaartes vanaf de straat zien draaien in het souterrain. Alle grote landelijke kranten waren hier vertegenwoordigd – en daarmee de hele verzuilde samenleving. De journalisten van de verschillende geestesstromingen vormden samen in zekere zin ook een gemeenschap. Zij schreven over hetzelfde nieuws – als dat tenminste het belang van de zuil oversteeg, wat lang niet altijd het geval was want veel nieuws was alleen voor de eigen groep interessant. Zij troffen elkaar in de cafés van de Nieuwezijds Voorburgwal en zij namen elkaar de maat. Wie had de meeste primeurs en wie de mooiste reportages?

De onderlinge rivaliteit uitte zich ook in de huisvesting van de dagbladen. Omdat de huisvesting niet alleen de directie, de administratie en de redactie betrof, maar ook de omvangrijke technische apparatuur waarmee de kranten gezet en gedrukt werden, ging het om gebouwen van groot formaat, een soort industriële paleizen. Het pand van de NRC aan de Witte de Withstraat is waarschijnlijk het eerste gebouw dat een dagbladpaleis genoemd is, en wel in het lyrische boekje dat Johannes Kuiper in opdracht van Nijgh schreef vlak nadat het gebouw in 1875 betrokken was.⁴ Aan de Nieuwezijds Voorburgwal werden in de eerste drie decennia van de twintigste eeuw verschillende van dergelijke dagbladpaleizen neergezet.

In 1903 liet het rooms-katholieke dagblad De Tijd, niet ver van de vermoedelijke fundamenten van het Kasteel van Aemstel aan de Nieuwezijds Kolk, een gelijknamig gebouw verrijzen. De architect Antoon J. Joling, een leerling van de grote katholieke bouwmeester Pierre Cuypers, maakte er een kleurrijk gebouw van, dat inderdaad wat weg had van een middeleeuws kasteel. Tegenover het kasteel van De Tijd kwam in 1917 de antirevolutionaire vesting van De Standaard te staan. Architect Jac. Duncker ontwierp een tamelijk donkere gevel met vier classicistische beelden, die de 'kleine luyden' van Abraham Kuypers vanaf de dakrand in de gaten hielden.

Helemaal aan het begin van de Nieuwezijds Voorburgwal, aan het Hekelveld, stond vanaf 1931 de 'Rode Burcht' van Het Volk, de spreekbuis van de socialisten. Het grote gebouw, met een 25 meter hoge, lichte hal, was ontworpen door Jan Buys en toonde in de heldere, rechte lijnen de invloeden die diens werk onderging van De Stijl en de Nieuwe Zakelijkheid. Het was Buys' favoriete schepping, omdat hij er maximaal uitdrukking had mogen geven aan zijn socialistische idealen.

In dezelfde periode verrees verderop aan de Nieuwezijds Voorburgwal een ander dagbladpaleis in de stijl van de Nieuwe Zakelijkheid. Dit gebouw dat J.F. Staal voor De Telegraaf had ontworpen, overtrof alle andere dagbladpaleizen in afmetingen; het had zelfs een toren. De eigenaar van De Telegraaf, Hak Holdert, had zich in 1923 op slinkse wijze meester weten te maken van de betreffende locatie ten koste van het populaire dagblad Het Nieuws van de Dag. Tot dan toe was De Telegraaf in een zijstraatje van de Nieuwezijds Voorburgwal gevestigd geweest, maar dat was geen passende huisvesting voor Nederlands snelst groeiende dagbladbedrijf. In 1930 kon krantenkoning Holdert zijn intrek nemen in het hypermoderne paleis aan de Nieuwezijds Voorburgwal, ter hoogte van de postzegelmarkt, tegenover het Handelsblad.

1.3

Nieuwe Kunst

Geveldetail van het Handelsblad-gebouw, 1978.

Bij het Handelsblad wilde men zich als vooraanstaande krant met de oudste rechten op de Nieuwezijds onderscheiden met een bijzonder gebouw toen het oude grachtenpand niet meer voldeed. Charles Boissevain, die tegelijkertijd directeur en hoofdredacteur was, vroeg als architect Eduard Cuypers, neef en leerling van Pierre Cuypers. Waarschijnlijk was Boissevain via Martin Kalff, een redacteur van het Handelsblad die veel over architectuur en kunstnijverheid publiceerde, met Ed. Cuypers in contact gekomen. Toen Cuypers de opdracht in 1902 kreeg, was hij al een gerenommeerd maar nog betrekkelijk jong architect. Cuypers volgde de nieuwe stromingen in de kunst en architectuur op de voet. Rond de eeuwwisseling kwam zijn werk kortstondig onder invloed van de Jugendstil of art nouveau. Aan het gebouw dat hij voor het Handelsblad ontwierp, is dat duidelijk te zien. De gevel is asymmetrisch en helemaal uitgevoerd in Franse kalksteen, waarin gestileerde bloemen uitgehakt zijn. De raamkozijnen hebben de voor de Jugendstil kenmerkende hoefijzervorm. Het gebouw van Cuypers laat zich classificeren als Nieuwe Kunst, zoals de Nederlandse variant van Jugendstil wel genoemd wordt. De florale motieven zijn hier niet zozeer zwierig als wel sterk gestileerd, bijna geabstraheerd, en er worden veel uit de geometrie afgeleide vormen toegepast. Nieuwe Kunst staat meer nog dan Jugendstil aan de basis van wat de twintigste eeuw aan moderne kunst brengen zou. Maar al is het gebouw van Cuypers achteraf als exemplarisch te zien voor deze Nieuwe Kunst, het is daarvan wel een unieke uiting. Uiterst origineel is het bollen van de gevel en het oversteken van de verdiepingen op zeer zware natuurstenen consoles.

De gevels van de dagbladpaleizen aan de Nieuwezijds Voorburgwal waren de visitekaartjes van de kranten. Zoals het kleurrijke Kasteel van Aemstel het katholieke karakter van het dagblad De Tijd uitdrukte, zoals de heldere rechte lijnigheid van het gebouw van Het Volk de socialistische identiteit van die krant weerspiegelde, zoals het imposante Telegraaf-gebouw de journalistieke almacht van Holdert uitdrukte, zo sprak ook het wezen van het Algemeen Handelsblad uit het gebouw dat deze krant in 1902 liet bouwen. Omdat Cuypers openstond voor vernieuwende tendensen in zijn werk, heeft hij in heel uiteenlopende stijlen gebouwd. Maar zijn gebouwen hebben een deftige burgerlijkheid gemeen. Dat gold ook voor het gebouw van het Handelsblad, dat origineel en avant-gardistisch

was en tegelijkertijd heel deftig. Het liep in kunstzinnig opzicht vooruit op de twintigste eeuw zonder, zoals de gebouwen van De Telegraaf en Het Volk, naar het massapubliek te verwijzen. Het was een hoogst individuele uiting van Nieuwe Kunst – het liberalisme in steen gevat.

Gesamtkunstwerk

Cuypers propageerde het nieuwe inzicht dat architectuur en interieur met elkaar in overeenstemming moesten zijn. Hij ontwierp zijn gebouwen met oog voor het interieur en andersom wilde hij dat meubels en siervoorwerpen aansloten bij de te bouwen ruimte. Cuypers was een integraal kunstenaar. Hij was een getalenteerd tekenaar en ontwierp met zijn bureau ook kunstnijverheidsproducten: servies, meubels en lampen, tot en met de meubelkussens en lampenkappen. Toen hij ter ere van het 25-jarig verblijf van koningin-moeder Emma in Nederland een fancy fair organiseerde, ging hij zo ver in zijn ideaal er een harmonieus geheel van te maken dat hij ook de kleding en de hoedjes ontwierp voor de dames die achter de stands stonden. Ook van het Handelsblad-gebouw maakte hij een gesamtkunstwerk: niet alleen de gevel maar ook de binnenkant van het gebouw stond in dienst van de schoonheid. Het hekwerk bij de loketten was uitgevoerd in smeedijzer, dat was gestileerd in geometrische vormen, net als het hekwerk van de trappen. De muren waren gedecoreerd met tegels en beschilderd met gestileerde florale motieven. Zijn belangrijkste opdrachtgever, de bankier G. Vissering, schreef na het overlijden van Cuypers: 'Hij had behoefte om brillant werk te leveren, waarvan elk detail in harmonie was met de omgeving.' Het wekt dan ook weinig verbazing dat Cuypers aangewreven werd duur werk te leveren. Maar Vissering vergoelijkte in zijn necrologie de hoge kosten waarmee Cuypers zijn bouwheren opgezadeld had: 'Sterk sprak altijd in hem de artist; dus, had hij de keus tusschen mooie en minder mooie zaken, dan koos hij de mooie, wat veelal neerkwam ook op de duurste.'⁵

Omeletje

De directie en commissarissen van het Handelsblad waren bereid de beurs te trekken voor het prestigieuze ontwerp van Cuypers. Ook in de rest van de twintigste eeuw zou het geld bij het Handelsblad makkelijker rollen dan bij de geestverwanten uit Rotterdam. De leiding van het Handelsblad behoorde tot de Amsterdamse elite en hield zich veelvuldig op in de Groote Club, die op een steenworp afstand van het Handelsblad-

gebouw gelegen was aan de Paleisstraat. Hier – en in de net wat minder chique Industriële Club, drie hoeken verder op de Dam in het gebouw Industria – lunchte en dineerde men vaak, terwijl de directie in Rotterdam, die er altijd op uit was de kosten te drukken, de secretaresses liever een boterham liet smeren voor de lunch. De latere hoofdredacteur van NRC Handelsblad André Spoor herinnert zich van zijn kennismakingslunch in het Parkhotel met de Rotterdamse directeur Willem Pluygers diens voorstel om het op een omeletje te houden – ‘dan loopt het niet zo in de papieren’.

1.4

Vrijheid

Verkiezingsuitslagen op de gevel van het Handelsblad-gebouw in 1948.

Eduard Cuypers werd in 1859 in Roermond geboren en kwam uit een rooms-katholiek milieu. De katholieke afkomst van Cuypers stond de opdracht voor het Handelsblad-gebouw niet in de weg, ook al waren de leiding en lezers van het Handelsblad overwegend liberaal en protestant. Dat typeerde het Handelsblad ten opzichte van andere kranten met een politieke of godsdienstige richting. Het was bijvoorbeeld ondenkbaar dat het bolwerk van De Tijd, een krant voor de gegoede rooms-katholieke burgerij, niet ontworpen zou zijn door iemand uit de eigen katholieke kring. De keuze voor een architect louter op basis van de kwaliteit van zijn werk en onafhankelijk van zijn afkomst weerspiegelt de aparte positie die de liberale kranten innamen binnen de richtingskranten.

De kranten van liberale richting stamden uit de eerste helft van de negentiende eeuw, toen de vrijheid van meningsuiting en de openbaarheid van bestuur nog op de autocratische koning bevochten moesten worden. De meeste andere richtingskranten werden pas aan het eind van de negentiende eeuw opgericht, toen het liberalisme de weg geëffend had voor de emancipatie van achtergestelde groepen: katholieken, de gereformeerde 'kleine luyden' en de arbeiders. In dezelfde periode dat de voormannen van deze groepen de kranten oprichtten waarmee zij hun achterban mobiliseerden, richtten zij ook de bijbehorende politieke partijen op.

Tussen deze kranten en partijen bestonden institutionele banden. Het Volk was eigendom van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij en de socialistische vakcentrale; de hoofdredacteur werd benoemd door het partijcongres. Bij De Standaard was hoofdredacteur Kuyper tevens eigenaar van de krant en partijleider van de Anti-Revolutionaire Partij. Ook Colijn na hem combineerde de functie van hoofdredacteur met die van partijleider. De katholieke kranten waren niet aan de partij maar aan de kerk gebonden. De bisschop stelde een censor aan, die waakte over de roomse eenheid.

Bij het Algemeen Handelsblad en de NRC waren de banden met de liberale partij veel minder direct. Om te beginnen zat er ongeveer een halve eeuw tussen de oprichting van de kranten en die van de eerste liberale partij in 1885, die nog niet eens een partij was maar een unie van kiesverenigingen. Verschillende liberale facties bleven buiten deze Liberale Unie. Aan de linkerkant waren er de zogenaamde radicalen, die in 1892 de Radicale Bond stichtten. Deze ging in 1901 op in de Vrijzinnig-Democratische Bond. De NRC en het Handelsblad hadden beide met deze

radicale vorm van liberalisme weinig op. Zij vertolkten eerder het meer behoudende liberalisme van de Liberale Staatspartij 'De Vrijheidsbond'. Deze partij werd in 1921 opgericht en ging in 1946 op in de Partij van de Vrijheid, die in 1948 weer opging in de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (vvd). Maar met geen van deze opeenvolgende partijen onderhielden de twee kranten een formele band. Het ontbreken van formele banden was een logisch gevolg van de functie die de liberale pers van oudsher had. Zij was voortgekomen uit de strijd voor persvrijheid, voor het recht op de openbaarheid van bestuur en de vrijheid van informatie. De onafhankelijkheid van de pers behoorde tot de essentie van het liberale gedachtegoed.

Onafhankelijkheid wilde niet zeggen dat er bij de liberale kranten geen verbondenheid gevoeld werd met liberale politici of dat er geen contacten waren tussen liberale politici en liberale journalisten. Sommige journalisten namen zelf deel aan de politiek. J.J. van Bolhuis, bijvoorbeeld, was parlementair redacteur van de NRC in de jaren dertig en tegelijkertijd hoofdredacteur van het orgaan van de Vrijheidsbond. Maar het wezenlijke verschil met de andere richtingskranten was dat de contacten vrijblijvend waren. Liberale journalisten konden – als ze dat wilden – de woorden van geestverwante politici naast zich neerleggen, want er was geen machtsrelatie, niet via instituties, noch via eigendom. Liberale politici hadden geen sanctiemogelijkheden – ze konden alleen klagen, klagen dat de geestverwante pers te kritisch was, en dat deden ze dan ook veelvuldig. Zo vond de fractievoorzitter van de vvd in de Eerste Kamer, H. van Riel, dat de liberale kranten 'de Partij' 'op onacceptabele wijze' bekritiseerden. Wilde het Nederlands liberalisme voortbestaan, dan moest 'er een dagblad komen, dat constructieve kritiek levert'; een krant opkopen was de beste oplossing.⁶ Ook de commissie die zich van het hoofdbestuur van de vvd in 1948 over het persbeleid moest buigen, pleitte voor de oprichting van een eigen orgaan. De commissie stelde vast dat dit niet nodig zou zijn 'als niet de pers, welke men gewoonlijk, doch ten onrechte als vvd-gezind aanduidt, bij tijden onze Partij volkomen afviel en tot publicaties overging, welke men zelfs met "gevaarlijk" voor het aanzien van de Partij kan betitelen'.⁷

Hoe vaak het ook voorgesteld werd, het kwam nooit tot oprichting van een eigen dagblad. Men realiseerde zich daarvoor te goed dat de steun van een afhankelijk orgaan minder waard was. Bovendien kon de liberale partij op het moment van de waarheid wel op de liberale pers rekenen. Net als de andere richtingskranten gaven de liberale kranten aan de vooravond van de verkiezingen een stemadvies – en zowel de NRC als het

Handelsblad adviseerde de lezer steevast om op de liberale partij te stemmen. Eén geval uitgezonderd: bij de verkiezingen van 1922 prees de parlementaire redacteur van het Handelsblad, C.K. Elout, naast de Vrijheidsbond ook de Christelijk-Historische Unie aan. Dat Elout zich deze vrijheid kon permitteren, tekent opnieuw de aparte positie die de liberale kranten binnen de richtingskranten innamen. Op het gemor onder de Vrijheidsbonders naar aanleiding van deze aberratie reageerde Elout in het Handelsblad dat zijn krant door geen enkele partij gerekend wenste te worden tot 'onze eigen pers'.⁸

Ongenaakbaar

Gezien de vrijheid die de twee kranten genoten in relatie tot de liberale partij hing het af van de redactie welke politieke koers de krant voer. Bij zowel het Handelsblad als de NRC fluctueerde de koers van de krant met de hoofdredacteur. Onder leiding van dr. I.A. Lamping en dr J. Zaaijer was de NRC aan het einde van de negentiende eeuw te kenschetsen als een conservatief-liberale krant. In de twintigste eeuw was over het algemeen juist het Handelsblad conservatiever dan de NRC. Bij de NRC werd in de twintigste eeuw de toon gezet door het lange hoofdredacteurschap van mr. G.G. van der Hoeven tussen 1910 en 1936. Plemp van Duiveland noemde hem in zijn eerdergenoemde overzicht van de Nederlandse journalistiek uit 1924 'het type van den ongenaakbaren hoofdredacteur'.⁹ Van der Hoeven hield zich met opzet afzijdig van het publieke leven buiten de krant en weigerde zitting te nemen in comités of besturen. Bij zijn redacteurs moedigde hij ook een dergelijke afstandelijke houding aan omwille van een onafhankelijke en objectieve berichtgeving. De latere hoofdredacteur mr. M. Rooij bewaarde eenzelfde afstand tot de politiek. Rooij vermeed in zijn eerste hoofdartikel na de Tweede Wereldoorlog expres het woord 'liberaal', omdat hij deze term te zeer gelieerd achtte aan het conservatisme van de vooroorlogse Liberale Staatspartij. Hij noemde de NRC 'een vrijzinnig dagblad, dat evenwel zijn onafhankelijkheid tegenover welke partij ook zal bewaren'.¹⁰ Vlak daarop bewees de NRC in de Indonesische kwestie dat dit geen loze woorden waren. De stellingname van de NRC in dit slepende conflict week af van het standpunt van de Partij van de Vrijheid. Het kostte de krant honderden abonnees en leverde haar de bijnaam 'de Rooie Rotterdammer' op. Eén van de abonnees die het abonnement opzegden vanwege de Indonesische kwestie was de commissaris en latere president-commissaris van de NRC jhr. P.R. Feith. Ook lezers en commissarissen van het Handelsblad vonden dat hun krant te veel mee-

ging met het kabinetsbeleid inzake de Indonesische kwestie. Drie commissarissen verweten de hoofdredacteur D.J. von Balluseck 'een al te verzoenende geest' in dezen.¹¹ Met zijn opvolger mr. H.M. Planten waren zij meer ingenomen.

Het Handelsblad was in de jaren vijftig onder leiding van Planten te typeren als een vvd-krant. Tijdens redactievergaderingen was de vvd vaak een apart agendapunt: men besprak wat voor partijbijeenkomsten op stapel stonden en waaraan de krant aandacht zou besteden. Ook werd er jaarlijks een apart vvd-nummer van het Handelsblad uitgegeven. De parlementaire redacteur van het Handelsblad in deze jaren was A.W. Ab-spoel. Hij was tevens hoofdredacteur van het vvd-orgaan Vrijheid & Democratie en, zoals de opvolger van Planten, mr. C.A. Steketee, zei: 'Hij schreef nooit iets onaardigs over de vvd.' Drie mensen die per oktober 1961 voor hun abonnement bedankten, motiveerden hun opzegging met een verwijzing naar het gemis aan objectiviteit in de Kamerverslagen.¹²

De NRC daarentegen moest zich in 1952 verweren tegen kritiek van een abonnee dat zij 'in de richting van de P.v.d.A. zou gaan'. Het antwoord dat onder verantwoordelijkheid van hoofdredacteur Rooij geschreven werd aan deze boze lezer luidde: 'De NRC stelt zich [...] niet tot doel spreektrumpet te zijn van eigen politieke opvatting. Haar redactie streeft naar betrouwbare voorlichting en de grootst mogelijke mate van objectiviteit.'¹³

Geesteshouding

Bij het 125-jarige jubileum van de NRC in 1969 schreef hoofdredacteur Stempels dat zijn krant door haar onafhankelijke opstelling ook door veel 'politiek anders gerichte mensen' gelezen werd. 'Liberaal' duidde in het geval van de NRC volgens hem meer op een geesteshouding dan op een partijpolitieke richting.¹⁴ Lezersonderzoek uit diezelfde periode bevestigde dat beeld. Er kwam uit naar voren dat de NRC een politiek gezien pluriforme lezersgroep had: 36 procent stemde vvd, 21 procent stemde PvdA, 11 procent stemde CHU, 6 procent ARP en 1 procent KVP. Bij de lezers van het Handelsblad was de politieke voorkeur eenduidiger: 51 procent stemde vvd, 8 procent PvdA, 7 procent CHU, 6 procent ARP en 2 procent KVP.¹⁵ In 1964 had het eigen bedrijf onderzoek gedaan in het abonneebestand naar abonnementen van Kamerleden. Hieruit bleek dat van de leden der Staten-Generaal 43 procent *thuis* een abonnement had op de NRC en 15,5 procent op het Handelsblad. Maar de Kamerleden voor de vvd waren thuis juist vaker geabonneerd op het Handelsblad:

van de leden van de Tweede Kamer voor de vvd waren acht thuis geabonneerd op het Handelsblad, tegenover vijf op de nrc. Van alle andere partijen tezamen waren 80 leden van de Staten-Generaal thuis geabonneerd op de nrc, tegenover 22 op het Handelsblad. Het grootste verschil zat aan de linkerzijde: maar liefst 24 Tweede Kamerleden voor de PvdA en vier voor de PSP waren thuis op de nrc geabonneerd, tegenover slechts drie Tweede Kamerleden voor de PvdA en één voor de PSP op het Handelsblad.¹⁶

De gevels en het karakter van de krant

Geveltop van het Handelsblad-gebouw, 1978.

Tussen de bouw van beide dagbladpaleizen ligt een periode van dertig jaar: drie decennia waarin Nederland zich ontwikkelde tot een industriële natie. Tegen de tijd dat Cuypers voor het Handelsblad aan de slag ging op de Nieuwezijds Voorburgwal was een nieuw tijdperk aangebroken. Architecten zoals hij keken met optimisme de twintigste eeuw in. Zij verwierpen beproefde oplossingen en zochten naar nieuwe wegen. Zij braken met de gangbare, historiserende bouwstijlen. De architecten van het NRC-gebouw, J.C. Bellingwout en J.M. van Binsbergen, grepen daarentegen in hun werk nog terug op de geschiedenis. In het gebouw dat zij voor de NRC ontwierpen, zijn duidelijk classicistische elementen aan te wijzen: de symmetrische opzet van de gevel, de verticale banden en hoekblokken van natuursteen en de brede daklijst. Het was naar de toenmalige maatstaven indrukwekkend van formaat, maar het was vooral een functioneel gebouw. Voor zover het de NRC veel geld gekost had, lag dat aan de moderne faciliteiten waarover het beschikte. De artistieke dimensie die Cuypers dertig jaar later aan het gebouw van het Handelsblad zou geven, ontbrak in Rotterdam. Niet voor niets is het Handelsblad-gebouw geclassificeerd als rijksmonument.¹⁷ Het gebouw van de NRC is pas heel recent als gemeentelijk monument erkend, terwijl die status met een negentiende-eeuws gebouw in de gebombardeerde stad al gauw verdiend is. Dat de status in maart 2010 alsnog verkregen is, heeft alles te maken met het belang van de Witte de Withstraat voor Rotterdam als hernieuwd cultureel centrum. Het NRC-gebouw fungeert in deze straat als ‘een essentieel en beeldbepalend onderdeel in de straatwand’, aldus de ambtelijke nota waarin het gebouw als monument werd voorgedragen. Het gebouw ging – en gaat nog steeds – op in het eclecticisme van de Witte de Withstraat, terwijl het gebouw van het Handelsblad juist in het oog sprong – en dat nog steeds doet – aan de Nieuwezijds Voorburgwal.

Lichtvoetig

Wanneer we de gevels van de twee dagbladpaleizen vergelijken, dan valt de symmetrie van de gevel van de NRC aan de Witte de Withstraat op tegenover de asymmetrische gevel van het Handelsblad. Het NRC-gebouw was rechttoe rechtaan. Afgezien van de natuurstenen elementen was het geheel van baksteen gemaakt. Een sober en enigszins saai gebouw. Dat van het Handelsblad daarentegen was speels met zijn rondingen, verspringen-

de dieptes, hoefijzerbogen, twee balkons van verschillende grootte en een gebeeldhouwd reliëf in de top. De gevel, die geheel opgetrokken was in peperdure Franse kalksteen, had iets opzichtigs, iets mondains. Bedoeld of onbedoeld sloten deze kenmerken aan bij de verschillende karakters van de kranten. Want net als zijn gevel was het Handelsblad in vergelijking met de NRC werelds. En net als haar gevel was de NRC in vergelijking met het Handelsblad zakelijk en serieus.

De eerste die een duidelijk lichtvoetig element bracht in de journalistiek van het Handelsblad was Charles Boissevain. Van 1887 tot 1919, meer dan dertig jaar lang, schreef hij de rubriek 'Van dag tot dag', persoonlijke en levendige bespiegelingen die ongekend waren in de Nederlandse journalistiek. Afgezien van de harde toon waarop het politieke discours gevoerd werd, boden de Nederlandse dagbladen toen nog droge kost. Het Handelsblad stond dan ook al vroeg bekend als 'de "leesbare" Courant' in 'contrast met de Rotterdammer', zoals de NRC ook wel genoemd werd.¹⁸ De NRC was juist de exponent van de droge, zakelijke wijze van berichtgeving, die bij andere kranten in de loop van de twintigste eeuw langzaam verdween. Emoties werden bij de NRC vermeden, foto's tot in de jaren twintig uit de kolommen geweerd. Tot 1935 werd de NRC opgemaakt over vijf kolommen, wat een statisch uiterlijk opleverde in vergelijking met andere kranten.

Het Handelsblad ging al in 1884 over op zes kolommen. Nieuwsfoto's nam het Handelsblad al in 1905 op en een jaar later ook politieke tekeningen.¹⁹ Het Handelsblad had in vergelijking met de NRC ook meer verslaggevers, die actief speurden naar het kleine nieuws en meeslepende reportages schreven. In dit opzicht werd de krant echter in de loop van de twintigste eeuw voorbijgestreefd door De Telegraaf – en na de Tweede Wereldoorlog ook door Het Parool.

De opmaak van de NRC mocht dan wel statisch en fantasieloos zijn, technisch gezien was de verzorging van de NRC goed in orde. Bij het Handelsblad was dat lang niet altijd het geval. In de jaren dertig stelde hoofdredacteur Von Balluseck vast dat het uiterlijk van zijn krant vanwege achterblijvende investeringen op technisch gebied minder mooi was dan dat van andere dagbladen.²⁰ Na de Tweede Wereldoorlog werd de toestand waarin het technische bedrijf van het Handelsblad verkeerde steeds ongunstiger: de persen waren versleten en de zetterij had te veel werk. De matige afdrukkwaliteit en veelvuldig voorkomende zetfouten ontsierden in die jaren het uiterlijk van de krant.

Offer aan de sensatiezucht

De NRC was in vergelijking met het Handelsblad een meer intellectuele krant. De redactie besteedde veel aandacht aan literatuur en wetenschap. Men kon bogen op de medewerking van grote namen als Hendrik Marsman, Johan Huizinga, Albert Helman en Simon Vestdijk. Aan de opleiding van de redacteurs werden bij de NRC ook hogere eisen gesteld dan bij andere kranten, zeker voor het vlaggenschip van de NRC, de parlementaire redactie. Jules van der Wielen hoopte in 1929 bij de NRC in de voetsporen van zijn vader te kunnen treden, die tot zijn vroege overlijden in 1914 het Kamerverslag voor de NRC had gemaakt. Maar Jules had geen gymnasium gedaan, noch gestudeerd en werd dus te licht bevonden voor de parlementaire redactie van de NRC. Bij het Handelsblad was hij welkom.²¹

Met enige spijt stelde de voorzitter van de Raad van Commissarissen van het Handelsblad, mr. Chr.P. van Eeghen, in de vergadering van 1 december 1955 vast 'dat in kringen van gestudeerden dikwijls de voorkeur wordt gegeven aan de NRC met het oog op de rubrieken wetenschap en literatuur'. Hoofdredacteur Planten zette daarop uiteen 'dat het Algemeen Handelsblad een andere politiek voert dan de NRC. Ons streven is in de eerste plaats om een algemeen dagblad te zijn. Wij kunnen ons daarom niet, gelijk de NRC, specialiseren in bepaalde rubrieken, waardoor de andere berichtgeving in het gedrang zou komen.' Het Handelsblad wilde voor een grotere lezerskring aantrekkelijk zijn en bood daartoe in vergelijking met de NRC meer amusement, meer sensationeel nieuws en lokte de lezer met koppen die bij de NRC afschuw wekten. Oud-hoofdredacteur van de NRC Rooij, die als externe gast in 1962 zijn mening mocht spuien over het Handelsblad, noemde de grote koppen 'een offer aan de sensatiezucht'.²²

Bij de NRC had men evenwel makkelijk praten. Het concern had in 1931 het populaire Dagblad van Rotterdam gekocht, dat na de oorlog voortgezet werd als het Algemeen Dagblad. Zo bestreek het concern van de NRC ook de lagere regionen van de dagbladmarkt en kon de krant NRC zich dus permitteren elitair te zijn. De oplage van de NRC bleef dan ook vanaf de jaren dertig substantieel achter bij die van het Handelsblad. Midden jaren dertig had het Handelsblad een oplage van 50.000 en de NRC een oplage van 35.000.

In tegenstelling tot de NRC slaagde het Handelsblad er niet in om een populair dagblad over te nemen of op te richten, omdat De Telegraaf pogingen daartoe wist te vrijdelen. De Telegraaf duldde namelijk geen

concurrentie voor haar populaire dochterblad De Courant. Tot 1940 was De Telegraaf zelf niet als een volksdagblad te kenschetsen. Zij richtte zich op de middenstand en viste daarmee gedeeltelijk in dezelfde vijver als het Handelsblad. Anders dan de NRC ondervond het Handelsblad in eigen stad dus geduchte concurrentie.

Vanaf de jaren dertig was het redactionele beleid van het Handelsblad erop gericht een algemeen dagblad te zijn. Onder hoofdredacteur Planten leidde dat in de jaren vijftig tot een zekere onbenulligheid. Op de jaarlijkse redactievergadering in het American Hotel in 1954 spoorde hij de redactie als volgt aan:

Wij moeten meer aandacht schenken aan het 'gezellige' nieuws en hebben daarvoor veel reportage nodig. Aankomst van filmsterren bijvoorbeeld. De redactie moet niet te huiverig zijn om 'een sappige moord' op te dissen en niet bang zijn, dat de tegenwoordige lezer te gauw gechoqueerd zal raken. Bij de behandeling van een rechtszaak is het noodzakelijk een levendig stukje dialoog in te lassen. Aan datgene waar het publiek over praat (bijvoorbeeld vliegende schotels) behoort de redactie alle aandacht te schenken. Er zal misschien een vervlakking zijn, maar het Handelsblad behoort niet bij zijn tijd ten achter te blijven, doch deze te weerspiegelen zonder morele schade te veroorzaken.²³

De filmsterren voor wie Planten aandacht wilde, kregen die van filmredacteur Jan Blokker. Hij ging jaarlijks naar het filmfestival in Cannes. In 1956 mocht hij ook naar Monaco om het huwelijk van Grace Kelly met prins Rainier voor het Handelsblad te verslaan. Twee van zijn stukken over het huwelijk haalden de voorpagina. Blokker kon dus tevreden zijn. Toen hij op een terrasje zat uit te rusten, zag hij een NRC liggen, die door een Nederlandse toerist was achtergelaten. Gretig keek hij de krant in, op zoek naar het nieuws dat hem zo intens had beziggehouden. Maar pas op pagina 8 vond hij een eenregelig berichtje: 'In Monaco is gisteren het huwelijk voltrokken tussen prins Rainier III van Monaco en de voormalige filmster G. Kelly.'²⁴ Bij de NRC werd alles tot de droge essentie teruggebracht.

Was het Handelsblad vergeleken met de NRC frivol en sensationeel, uit onderzoek van het NIPO in 1956 en in 1961 bleek dat lezers de krant juist degelijk en betrouwbaar vonden. Met name vrouwen vonden het Handelsblad saai. 'Deze krant doet zijn best en wringt zich in allerlei bochten

om de nieuwtjes net niet te geven,' was de observatie van een dame uit Amsterdam-Zuid. En een andere lezeres uit dit stadsdeel verwoordde treffend dat het Handelsblad meer diende tot lering dan vermaak: 'Ik slik iedere avond mijn Handelsblad-medicijn.'²⁵ De lezeressen vonden het Handelsblad saai in vergelijking met De Telegraaf. Het Handelsblad zat ingeklemd tussen de populair-conservatieve Telegraaf en de elitair-vooruitstrevende NRC. Hoofdredacteur Von Balluseck drukte het in een memorandum uit 1936 zo positief mogelijk uit:

In het algemeen proberen wij wat de samenstelling (niet de richting) van de courant betreft, de volledigheid van de N.R.Ct. te paren aan den aantrekkelijken vorm en gevariëerdheid en in bepaalde rubrieken ook aan de luchtigheid van de Telegraaf.²⁶

Maar in de praktijk was het beleid dat hij voorstelde een onmogelijke spagaat: ging men meer op de intellectuele toer, dan verloor men abonnees aan De Telegraaf, en gooide men het over een sensationele boeg, dan verloor men lezers aan de NRC. Een analyse van de motieven van driehonderd mensen die per 1 oktober 1961 hun abonnement opzegden, illustreert dit dilemma. Zij vielen in hoofdzaak uiteen in twee categorieën: de progressieven gingen over naar de NRC en de conservatieven naar De Telegraaf. Motiveringen binnen de categorie die overstapte op De Telegraaf waren: 'De Telegraaf leest gezelliger; u bent te saai en recht-schapen, te weinig boeiend, mijn vrouw mist gezellige opmaak en dito foto's.' Deze groep vond het Handelsblad moeilijk leesbaar en droog en de artikelen in het bijvoegsel vaak erg hoogdravend. De motivering van de groep die overstapte naar de NRC was precies omgekeerd: 'onrustige opmaak en sensationele berichtgeving rieken te veel naar De Telegraaf; te veel aangenaam opgediende artikelen blijken onbenullig te zijn'. De voorkeur van deze groep voor de NRC was gebaseerd op de 'uitvoerigheid' van de berichtgeving, op de 'goede literaire overzichten en kunst-kritieken' en op de artikelen van J.L. Heldring.²⁷

Bij het Handelsblad vergeleek men de eigen krant met concurrerende Amsterdamse bladen als De Telegraaf en Het Parool. Men wist zich deel van de Amsterdamse dagbladwereld. Daarnaast voelde men een rivaliserende verbondenheid met het andere grote liberale dagblad, de NRC. Bij de NRC daarentegen vergeleek men zich zelden met andere kranten. Architectonisch gezien mocht de NRC dan opgaan in het straatbeeld van de Witte de With, journalistiek gezien stond zij op zichzelf. Zij maakte minder deel uit

van de gemeenschap van Rotterdamse kranten, die alle zeven aan of rond de Witte de Withstraat gevestigd waren, dan het Handelsblad deel uitmaakte van de Amsterdamse dagbladwereld. In bepaalde opzichten was de eveneens Rotterdamse krant De Maasbode een betere krant. De redactie zat er boven op het nieuws en de financiële rubriek was beter, gaven de opeenvolgende NRC-directeuren Nijgh en Pluygers zelf toe.²⁸ Maar aangezien het om een katholieke krant ging, vormde De Maasbode voor de NRC geen bedreiging. De NRC neigde ertoe zichzelf als de maat der dingen te zien. Terwijl de leiding van het Handelsblad haar krant altijd tot een meervoud van vooraanstaande kranten rekende, afficheerde men zich bij de NRC als 'de hogeschool van de journalistiek'.²⁹ 'Voornaamste dagblad van Nederland,' luidde de reclameleus in de jaren vijftig.

Stedenmaagd

In de geveltop van het Handelsblad stond een reliëf. Net als op het fronton aan de achterkant van het zeventiende-eeuwse wereldwonder van Jacob van Campen, het stadhuis schuin aan de overkant van de straat, was hier de stedenmaagd in steen gebeiteld. Deze maagd, het zinnebeeld van de stad Amsterdam, was op het reliëf afgebeeld in een schip, dat verwees naar de handel en scheepvaart. Op haar vaandel, op de vlag aan de achtersteven en op de wimpel aan de mast stonden de drie andreaskruisen uit het wapen van Amsterdam. Op het gebouw van de NRC ontbraken zulke nadrukkelijke verwijzingen naar de eigen stad. Rotterdam drukte een minder groot stempel op de NRC dan Amsterdam op het Handelsblad. Omdat Rotterdam de hoofdstedelijke allure miste, was het voor de NRC eenvoudiger om een landelijk dagblad te zijn. Bij het Handelsblad worstelde men met de vraag of de eigen krant in de eerste plaats een landelijke dan wel een Amsterdamse krant was. Toen Steketee in 1958 hoofdredacteur werd, legde hij deze vraag voor aan degenen die zich met abonneewerving bezighielden. Slechts vier van de zeven gaven het volgens de hoofdredacteur juiste antwoord: het Handelsblad was in de eerste plaats een landelijke krant.³⁰ Maar ook de geschiedenis zou het verkeerde antwoord geven: in de krantencollectie van de Koninklijke Bibliotheek is het Algemeen Handelsblad ingedeeld bij de dagbladen uit Noord-Holland, terwijl de NRC bij de landelijke kranten staat, als voorloper van NRC Handelsblad.

Elitekranten

Beide dagbladpaleizen hadden imposante entrees. Bij de NRC voerden vier trapreden in het midden van de gevel naar een hoge, met smeedwerk versierde deur. Deze gaf toegang tot een hal waarvan de wanden met marmer bekleed waren. Bij het Handelsblad was de ingang in de rechterhoek van de gevel: een sierlijke holte in hoefijzervorm waaronder een trap naar de voordeur leidde. Het waren passende entrees voor kranten die bestierd en gelezen werden door voorname mensen. De directeuren, hoofdredacteuren en commissarissen van het Handelsblad waren afkomstig uit Amsterdamse regentengeslachten, zoals de families Boissevain, Kalff, Van Eeghen en Six van Hillegom. De familie Nijgh, die drie generaties directeuren voor de NRC leverde, behoorde tot de elite in Rotterdam. Van der Hoeven, die drie decennia hoofdredacteur was, kwam zoals dat heette uit een heel 'nette' familie en werd door een collega-journalist van het socialistische dagblad Het Volk beschreven als 'echte Leidse kak'.³¹ Hoewel A.J. Boskamp, de onderdirecteur van het Handelsblad, volgens directeur A. Heldring 'veelzijdig bekwaam' was, kwam hij niet in aanmerking om directeur of hoofdredacteur te worden. Hij was katholiek en miste, aldus Heldring, 'de sociale standing' om de krant naar buiten toe te vertegenwoordigen.³² De elite was in Nederland boven de grote rivieren van oudsher protestant. Aan het abonneebestand van de twee kranten was dat in 1965 nog goed te zien: 47 procent van de abonnees van de NRC was protestant en 43 procent van die van het Handelsblad. Slechts 8 respectievelijk 6 procent van de abonnees was katholiek.³³

De lezers van de twee kranten behoorden tot de meest koopkrachtige en de meest ontwikkelde groep Nederlanders. Meer dan 70 procent van de abonnees van de NRC had een gymnasium- of hbs-diploma en 40 procent had een academische graad. Bij het Handelsblad had 65 procent van de abonnees de hoogste vorm van middelbaar onderwijs genoten en had 20 procent een universitaire opleiding. De beroepen van de abonnees sloten hierbij aan: ruim de helft was ondernemer, had een leidinggevende functie of oefende een vrij beroep uit. De rest behoorde tot het zogenoemde witteboordenpersoneel; slechts 1 procent van de abonnees verdiende zijn inkomen met zijn handen.³⁴

Ook aan de prijs van de kranten was de welstand van de abonnees te zien. Zowel de NRC als het Handelsblad was aanzienlijk duurder dan andere kranten. Zo was het Handelsblad in 1961 eenderde duurder dan De Telegraaf en Het Parool en bovendien nog dunner ook. De prijzen van de NRC en het Handelsblad ontliepen elkaar niet.

Beide kranten hadden een landelijke verspreiding, maar zowel de NRC als het Handelsblad telde relatief veel abonnees in de eigen stad en omgeving. Het Handelsblad was verder sterk vertegenwoordigd in Haarlem en omstreken en het Gooi, de NRC in Zuid-Holland.³⁵ Grofweg gezegd was het Handelsblad groter in het noorden en de NRC groter in het zuiden.

Hoewel er dus duidelijk sprake was van een geografische binding, neigden sommige Amsterdamse intellectuelen toch naar de NRC. Bij de vooraanstaande Amsterdamse familie Heldring las men het Handelsblad. Ook in het ouderlijk huis van J.L. Heldring, de latere buitenlandredacteur en hoofdredacteur van de NRC. Maar zijn vader, de bekende zakenman Ernst Heldring, die een broer was van de directeur van het Handelsblad, vond dat de NRC de beste krant was. In zijn tweede studiejaar in Leiden bedankte J.L. Heldring voor het Handelsblad en abonneerde zich op de NRC.³⁶ Dat was precies in het jaar dat de gevluchte Duitse perswetenschapper Kurt Baschwitz schreef dat de buitenlandse berichtgeving van de NRC door weinig kranten ter wereld werd geëvenaard.³⁷ Ook André Spoor, die eerst buitenlandredacteur van de NRC en later hoofdredacteur van NRC Handelsblad zou worden, was van huis uit gewend het Handelsblad te lezen, maar schakelde in zijn studententijd over op de NRC, omdat deze nog meer internationaal georiënteerd was dan het Handelsblad.

1.6

Naar binnen

De redactie van het Algemeen Handelsblad in 1925.

Achter de voordeur aan de Witte de Withstraat leidde een brede hardstenen trap naar een voorhal, waar een witmarmeren plaat hing met daarop in gulden letters de namen van de leidende figuren van de NRC die aanwezig geweest waren bij de eerstesteenlegging in 1874. Men was nu op de bel-etage en kon met de trap omhoog naar de verdieping van de redactie. Daar had iedere redacteur, of ieder stel redacteurs, een eigen kamer aan de gang, waarvan aan het eind in de hoek met de Eendrachtsstraat de kamer van de hoofdredacteur was. Tegenover die kamer was aan de zijde van de Eendrachtsstraat nog een gang met acht kamers voor redacteurs. Bleef men beneden op de bel-etage, dan had men aan zijn rechterhand de vergaderzaal der commissarissen, waar alles 'kalme deftigheid' ademde.³⁸ Naast de kamer van de commissarissen lag in de hoek van de Witte de Withstraat met de Boomgaardsstraat de kamer van de directeur. Tegenover deze kamer, dus aan de zijde van de Boomgaardsstraat, was in de begintijd de drukkerij. Daarboven lag de zetterij, een lichte zaal met een rij van acht ramen en daklichten. Wanneer de zettters alle kopij in loden regels hadden opgemaakt, liet men hier de vorm met het zetsel in een houten bak zakken naar de drukkerij – vandaar de uitdrukking, die journalisten nog steeds gebruiken, dat de krant is 'gezakt' als de deadline voorbij is en er niets meer aan de krant veranderd kan worden.

Borstbeeld

Ging men bij het Handelsblad door de voordeur naar binnen, dan kwam men in een gang met twee trappen, die uitkwam op een vestibule. Daar was een draaideur, die toegang gaf tot de centrale hal van de bel-etage, waaraan de loketten lagen. Hier kwamen bezoekers een advertentie of familiebericht opgeven, abonnees hun abonnement betalen of een adreswijziging doorgeven en redacteurs een voorschot opnemen om in het aangrenzende café Scheltema te verbrassen. Liet men de loketten links liggen, dan kwam men in het monumentale trappenhuis. De granieten treden voerden naar de redactie op de eerste en tweede verdieping en naar de zetterij op zolder. Op het bordes tussen de twee trappen die naar de eerste etage leidden, stond het borstbeeld van Charles Boissevain, de man die bijna een halve eeuw als redacteur, hoofdredacteur en directeur aan het Handelsblad verbonden was geweest. De geschiedenis was tastbaar aanwezig in het gebouw van het Handelsblad, want ook van andere

directeuren en hoofdredacteuren hingen geschilderde portretten in het trappenhuis. In het administratielokaal hing het portret van de oprichter van de krant, Jacob Willem van den Biesen. Zijn eerste jaargang was, in leer gebonden, tentoongesteld in een glazen vitrine. Op het bordes in het trappenhuis passeerde men ook de in een ronding gelegen glas-in-loodramen die Harm Kamerlingh Onnes ontworpen had ter ere van het honderdjarige bestaan in 1928. In prachtig diepe kleuren waren hier alle fasen in het productieproces van de krant verbeeld. Het was typerend dat men bij het jubileum zo veel geld aan kunst uitgegeven had. Wat dat betreft stond het Handelsblad in een heel andere traditie dan de NRC, waar men de middelen liever in het machinepark stak.

Twee portiers

Boven aan de trap op de eerste verdieping trof men bij het Handelsblad de loge van de tweede portier. Hij was de deurbewaarder van de kamer van de directeur en van die van de hoofdredacteur. Toen NRC-directeur Pluygers voor het eerst bij zijn collega van het Handelsblad op bezoek was geweest, riep hij bij thuiskomst in Rotterdam uit: 'Die lui hebben twee portiers!'³⁹ Dat vonden ze bij de NRC natuurlijk zonde van de centen. De kamers van de directeur en de hoofdredacteur lagen bij het Handelsblad naast elkaar in de ronding van de hal. Bij de NRC lagen de kamers van de directeur en de hoofdredacteur in tegenovergestelde hoeken van de gevel: stond men voor het gebouw van de NRC, dan was de kamer van de hoofdredacteur linksboven, terwijl die van de directeur rechtsonder was. De directeur van de NRC moest de trap op naar een andere verdieping en daar de redactiegang helemaal aflopen wanneer hij de hoofdredacteur wilde opzoeken, terwijl de directeur van het Handelsblad zo bij de hoofdredacteur binnen kon lopen.

De fysieke afstand tussen de directie en de hoofdredactie bij de NRC en het gebrek daaraan bij het Handelsblad weerspiegelden de verhoudingen binnen de bedrijven. Bij de NRC was de redactionele onafhankelijkheid statutair gewaarborgd. De hoofdredactie besliste over de inhoud van het blad en had de leiding over de redactie. De directie ging over technische en financiële zaken. Deze formele scheiding van bevoegdheden was uniek in de dagbladwereld. Ook het Handelsblad kende deze scheiding niet. De functies van directeur en hoofdredacteur werden daar gedurende lange periodes uitgeoefend door dezelfde personen. Charles Boissevain voerde vanaf 1885 gezamenlijk met A. Polak de hoofdredactie en werd daarbij in 1896 tevens directeur. Hij liet zich vanaf 1910 in deze

functie waarnemen door zijn zoon Alfred Boissevain, met wie hij vanaf 1908 ook de hoofdredactie deelde en die hem in 1916 officieel opvolgde als directeur. Boissevain senior nam toen zitting in de Raad van Commissarissen. In 1922 overleed Alfred Boissevain op 51-jarige leeftijd en werd ir. A. Heldring directeur en tegelijkertijd plaatsvervangend hoofdredacteur. Heldring werd na zijn dood in 1938 opgevolgd door mr. H.M. Planten, die in 1950 hoofdredacteur werd en deze functie drie jaar lang combineerde met het directeurschap, totdat Steketee hem opvolgde als directeur in 1953. Op zijn beurt schoof Steketee door naar de positie van hoofdredacteur toen Planten in 1958 afscheid nam van het Handelsblad.

Wijsneus

De statutaire onafhankelijkheid van de hoofdredactie van de NRC dateerde uit 1907, toen de vennootschap onder firma die de NRC uitgaf ten bate van een kapitaalinjectie omgezet werd in een naamloze vennootschap. De verhouding tussen hoofdredactie en directie kristalliseerde in de daaropvolgende drie decennia verder uit, toen H. Nijgh junior, kleinzoon van de oprichter van de krant, directeur was en mr. G.G. van der Hoeven hoofdredacteur. De jongste Nijgh was een krachtige persoonlijkheid, niet het type dat zich makkelijk liet inperken, maar hij kreeg geen enkele ruimte van Van der Hoeven, die zich goed bewust was van zijn statutaire positie. Van der Hoeven waarschuwde zijn redacteurs voor de directeur. Zo kreeg redacteur Johan Huijts voorafgaand aan een van zijn eerste nachtdiensten van de hoofdredacteur te horen: 'En als meneer Nijgh bij u komt, met dit of dat, u bent de baas, u maakt uit, wat er in de krant komt.'⁴⁰ Ook de naoorlogse directeur Pluygers was het type dat zich overal mee bemoeide, maar hij was grootgebracht in de NRC-traditie en onthield zich van het redactionele beleid. Zoals André Spoor, die tijdens de hele periode van zijn hoofdredacteurschap met hem te maken had, zei: 'De redactionele onafhankelijkheid was voor Pluygers een traditioneel gegeven.'⁴¹

Bij het Handelsblad leidde het ontbreken van een duidelijke afbakening van de bevoegdheden van directie en hoofdredactie in de jaren dertig tot problemen. Toen A. Heldring in 1922 door de Raad van Commissarissen aangezocht werd directeur te worden, had hij meteen duidelijk gemaakt dat hij 'als Directeur invloed op den toon van den Courant' wenste.⁴² Die werd hem gegund: hij werd niet alleen tot directeur maar ook tot plaatsvervangend hoofdredacteur benoemd naast hoofdredacteur mr. J. Kalf. Heldring liet zich journalistiek niet onbetuigd: niet alleen verschenen er hoofdartikelen van zijn hand in de krant, ook schreef

hij stukjes onder pseudoniemen als Wijsneus, Yvis en Ego. In 1929 werd Kalff opgevolgd door D.J. von Balluseck, die zich tot ergernis van Heldring meer onafhankelijk opstelde. In maart 1936 kwam het tot een openlijk conflict tussen beide heren. Heldring ontsloeg de parlementaire medewerker, dr. E. van Raalte, nadat deze in een brief aan Heldring had laten weten alleen verantwoording af te leggen aan de hoofdredacteur.⁴³ Van Raalte verlegde zijn werkterrein naar de NRC. Tussen Heldring en Von Balluseck ging het ondertussen van kwaad tot erger. Heldring verweet Von Balluseck in mei 1936 een onnodig hatelijke toon ten opzichte van de NSB, die de krant veel opzeggingen had gekost.⁴⁴ Dat najaar stond ook het journalistieke vakmanschap van Von Balluseck ter discussie: directeur en commissarissen verweten Von Balluseck 'een weinig onderhoudende wijze' van schrijven.⁴⁵ Ook redacteurs zou hij niet tot een pakkende stijl weten aan te zetten. In 1937 werd Von Balluseck gedegradeerd tot adviseur van de hoofdredactie. Of de kritiek op Von Balluseck louter op professionele gronden gegeven werd, is de vraag. Waarschijnlijk lag het conflict vooral in de persoonlijke sfeer. Want nadat Heldring in september 1938 gestorven was, werd Von Balluseck op voorstel van zijn opvolger, Planten, in ere hersteld als hoofdredacteur.

In het verlengde van de scheiding tussen de bedrijfsvoering en het redactionele beleid bij de NRC bemoeiden ook de commissarissen van het bedrijf zich niet met redactionele zaken. Na een wijziging van de statuten in 1936 waren zij wel bevoegd de hoofdredactie advies te geven, maar van die bevoegdheid werd hoogst zelden gebruikgemaakt.⁴⁶ Exemplarisch is de brief die de Raad van Commissarissen besloot uit te doen gaan naar mr. Joh. Havelaar. Deze bekende figuur uit het Rotterdamse zakenleven had de commissarissen kennelijk ter verantwoording geroepen inzake het standpunt van de NRC ten aanzien van de Indonesische kwestie. De commissarissen wilden in het antwoord aan Havelaar uiteengezet zien dat zij 'onder alle omstandigheden wensen vast te houden aan het principiële punt t.a.v. de onafhankelijkheid van de hoofdredactie ongeacht het feit of commissarissen individueel op een bepaald punt een andere mening zouden zijn toegedaan'.⁴⁷ Commissaris Feith zag als enige juiste manier om zijn mening kenbaar te maken het opzeggen van zijn abonnement.

Ethische opdracht

Zo terughoudend als de commissarissen van de NRC waren op redactioneel terrein, zozeer lieten de commissarissen van het Handelsblad zich er juist gelden. In een periode van drieënhalf jaar tussen 1952 en 1956 bemoeiden zij zich bijvoorbeeld veertien keer met de inhoud van de krant. Meestal betrof het een klacht over iets wat in de krant had gestaan, een enkele keer over iets wat juist had ontbroken, zoals aandacht voor kandidaten van de vvd.⁴⁸ Bij de toetreding tot de Raad in 1962 van de nieuwe commissaris jhr. M.F. van Lennep zei voorzitter Van Eeghen in zijn welkomstwoord 'dat het een bijzondere voldoening schenkt in dit college naast een financieel-economische taak, een min of meer ethische opdracht te mogen vervullen, welke hierin bestaat, dat het met directie en hoofdredactie de journalistieke opvattingen van het Algemeen Handelsblad helpt instandhouden'.⁴⁹

De scheiding tussen bedrijfsvoering en redactioneel beleid bij de NRC werd ook aangehouden ten aanzien van de aandeelhouders. De statuten bepaalden dat de inhoud en richting van de krant tijdens aandeelhoudersvergaderingen niet besproken mochten worden. Bij aandeelhoudersvergaderingen van het Handelsblad gebeurde dit wel. De macht was bij het Handelsblad geconcentreerd bij een klein aantal preferente aandeelhouders. De bedoeling van deze oligarchische constructie was een vijandelijke overname te voorkomen. Bij de NRC wilde men juist geen grootaandeelhouders. Het aantal aandelen was statutair beperkt tot zes per persoon. Want, zo schreef financieel directeur Baas in 1951: 'Het is juist altijd de trots van de Nieuwe Rotterdamse Courant geweest, dat de redactie volkomen onafhankelijk van welke financiële invloed ook, haar houding kon bepalen'.⁵⁰

De Tweede Wereldoorlog

De bronzen plaquette in het Handelsblad-gebouw ter herinnering aan de tijdens de Tweede Wereldoorlog gesneuvelde collega's.

In het gebouw van het Handelsblad herinnerde een bronzen plaquette naast de draaideur in de centrale hal aan medewerkers die omgekomen waren tijdens de Tweede Wereldoorlog. Te betreuren vielen bijvoorbeeld de chef van de redactie buitenland, Philip Mechanicus, die op 12 oktober 1944 doodgeschoten werd in Auschwitz, en de journaliste Hélène van Meekren, die stierf in Sobibor op 16 juli 1943. In het eerste oorlogsjaar liet het Handelsblad onder leiding van Von Balluseck nog een eigen Nederlands geluid horen. Von Balluseck had geweigerd zijn krant in de steek te laten en een uitnodiging van de regering om mee te vluchten naar Engeland afgewezen. Op 5 juli 1941 werd hij samen met onderdirecteur Boskamp gearresteerd, omdat zij onvoldoende meewerkten aan de gelijkschakeling van de krant. Landbouwredacteur S.S. Hoogterp, die lid van de NSB bleek te zijn, werd opgedrongen als hoofdredacteur. Onder zijn leiding verkocht het Handelsblad zijn ziel aan de nazi's.

In vergelijking met het Handelsblad bleef de NRC meer objectieve informatie bieden en zag daardoor het aantal abonnees tijdens de oorlog zelfs toenemen. De relatieve betrouwbaarheid van de NRC was te danken aan Huijts, aan wie hoofdredacteur Rooij zijn positie in de zomer van 1940 overliet toen hij die voor zichzelf niet meer kon verantwoorden. Huijts sympathiseerde met het communisme en zag de oorlog in het perspectief van de sociale revolutie. Het kostte hem weinig moeite zich te uiten in het taaleigen van een totalitaire ideologie. Met zijn schijnbaar pro-Duitse hoofdartikelen, waarin hij overigens nooit antisemitische uitlatingen deed, wist hij de Duitse autoriteiten op het verkeerde been te zetten. Hierdoor creëerde hij de ruimte om verrassend objectieve berichtgeving over de internationale toestand op te nemen. Rooij verdiende ondertussen zijn brood in het verzekeringswezen. Na de bevrijding nam hij zijn oude positie weer van Huijts over, die hierin niet gekend werd.⁵¹ Om zo snel mogelijk weer te mogen verschijnen, zuiverde de NRC zich na de bevrijding zelf van haar hoofdredacteur en van haar directeur, mr. H. de Bloeme, schoonzoon van de derde Nijgh.

Sluiproute

Na de oorlog werd zowel de NRC als het Handelsblad, net als alle andere kranten die na 1 januari 1943 waren blijven verschijnen, door een verschijningsverbod getroffen. Het liet zich aanzien dat het een langdurige

zaak zou worden voordat een zuiveringscommissie bepaald had of de kranten in aanmerking kwamen voor een vergunning om opnieuw te verschijnen. Bij de NRC wilde men dit niet afwachten. Aangezien de krant de eigen gelederen al gezuiverd had en de liberalen bovendien nog niet over een eigen dagblad beschikten, was men van de kant van de regering bereid tot medewerking. In overleg met het ministerie van Binnenlandse Zaken kwam Rooij tot de volgende kunstgreep: er werd een Stichting NRC opgericht die een verschijningsvergunning kreeg voor de Nationale Rotterdamsche Courant. Zo kwam een nieuwe uitgever (de Stichting) met een nieuwe titel ('Nieuwe' werd 'Nationale'), terwijl de vertrouwde initialen behouden bleven. Op 28 juli 1945 rolde de NRC alweer van de pers. Ook voor het Algemeen Handelsblad werd een dergelijke sluiptrouwe door minister Beel van Binnenlandse Zaken gesanctioneerd, zodat deze krant vanaf 1 september 1945 weer kon verschijnen. Alleen aan de nummering kon men zien dat het Handelsblad officieel nog geen voortzetting van het vooroorlogse Handelsblad was. Op 2 januari 1948 mocht ook de oude nummering hervat worden. De NRC verscheen toen alweer een halfjaar onder haar oude naam, waaruit bij de invoering van nieuwe spellingregels in 1947 de letters 'ch' verdwenen waren.

De Tweede Wereldoorlog betekende nauwelijks een cesuur in de geschiedenis van beide kranten. Hoe dramatisch de periode van de Duitse bezetting ook geweest was, op de naoorlogse ordening van de pers had zij weinig invloed: al vrij snel na de bevrijding zag het Nederlandse perslandschap er weer hetzelfde uit als aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Alleen de onafhankelijke socialistische verzetskrant Het Parool was daarin een nieuw verschijnsel. Ook de protestantse ondergrondse krant Trouw bleef bestaan, maar dan als een bovengrondse voortzetting van De Standaard. Wezenlijke veranderingen deden zich in de Nederlandse pers pas voor in de loop van de jaren zestig als gevolg van de voortgaande schaalvergroting in de economie, de concurrentie van de televisie en het losser worden van de banden die bevolkingsgroepen bijeenhielden – een proces waaraan de dagbladen zelf overigens ook het nodige bijdroegen.

Eilandenrijk

Eilandenrijk: het complex van het Handelsblad gezien vanaf de kruising van de Nieuwezijds Voorburgwal en de Paleisstraat met de eigen opgang van de kunstredactie naast de sigarenboer op de hoek.

Zowel de NRC als het Handelsblad breidde zich in de loop van de twintigste eeuw uit binnen het stratenblok waar het oorspronkelijke gebouw was opgetrokken. Het Handelsblad had zijn imperium tussen Nieuwezijds Voorburgwal, Paleisstraat, Spuistraat en Keizerrijk; de NRC het hare tussen de Witte de Withstraat, Westblaak, Eendrachtsstraat en Boomgaardsstraat. In Rotterdam ging het om een langgerekt blok, waarvan het gebouw uit 1875 de hele breedte in beslag nam. Uitbreiding betekende hier dus automatisch uitbreiding naar achteren, waarbij door de geringe breedte van het blok de structuur tamelijk logisch bleef. Het complex van het Handelsblad daarentegen was al minder overzichtelijk van opzet en werd in de loop der jaren een waar doolhof. Aangezien Cuypers een ondoelmatige hoeveelheid ruimte besteed had aan gangen, hallen, trappen, vestibules en zogenoemde open ruimtes, was zijn gebouw uit 1903 al gauw te klein. In 1921 realiseerde hij een noordelijke vleugel, waarbij drie panden aan de Paleisstraat ingelijfd werden. In de loop van de jaren werden alle buurpanden opgekocht, totdat het Handelsblad in 1955 het hele blok in bezit had. Gaandeweg werd alle andere nering uit het blok verdreven: de viswinkel die vis aan de koningin verkocht, de sigarenzaak op de ene hoek van de Paleisstraat en de vulpenwinkel op de andere hoek, en de banketbakker Lelieveld ernaast. De van oorsprong aparte gebouwen, waarvan de etages niet gelijkliepen, werden binnendoor via trapjes en doorgangen in trappenhuisen met elkaar verbonden. Mensen raakten in het complex gemakkelijk de weg kwijt, minder gemotiveerde medewerkers konden zich ergens verschansen met een boek of een schaakspel zonder dat het opviel en redacteurs die de hoofdredacteur op de zenuwen werkten, konden worden weggestopt in een kamertje achteraf, waar nooit iemand langskwam.

Autonomie

Wat opviel in beide dagbladpaleizen was het ontbreken van de bij andere kranten gebruikelijke redactiezaal. Een grote deelredactie als de redactie buitenland had wel een gemeenschappelijke kamer, maar veel redacteurs hadden het rijk voor zichzelf in een eigen kamer. Bij het Handelsblad zaten de verschillende deelredacties verspreid over het grote complex. In de tijd dat Jan Blokker er filmredacteur was, zat de kunstredactie in een van de zeventiende-eeuwse pandjes die later bij het gebouw getrokken waren. Dit pand had een eigen opgang, naast de sigarenboer. Blokker en

zijn directe collega's kwamen en gingen via deze steile trap en hadden – zo zij wilden – niets met de rest van de redactie te maken.

Geheel in lijn met het liberalisme was de vrijheid van de individuele journalist groot. Bij de NRC waren er tot 1968 zelfs geen chefs; de deelredacties hadden alleen een eerste redacteur, meestal degene met de meeste dienstjaren. Bij het Handelsblad hadden de deelredacties wel chefs, maar ook hier was de autonomie van de redacteur een geloofsartikel. Redacteurs met een eigen rubriek beschouwden deze als een domein waarin zij onaantastbaar waren.

De centrale leiding was zwak. Zo ontbrak de figuur die bij andere kranten de spil bij het maken van de krant was: de NRC noch het Handelsblad had midden jaren zestig een chef redactie of een 'nieuws-opper'. Men leunde bij het maken van de krant sterk op de traditie – zo was de krant nu eenmaal altijd gemaakt – en de opmaakredacteur speelde in de laatste fase van het productieproces vaak onbedoeld een beslissende rol.

Voetje van de vloer

Op de redacties van andere kranten heerste meestal meer discipline. Deze redacties werden in het gareel gehouden door het collectivisme van de katholieke, socialistische of protestantse ideologie. En bij commerciële kranten zonder een politieke of religieuze richting heerste de tucht van de markt. Bij Het Vrije Volk was de omgang met redacteurs autoritair in vergelijking met de NRC, ondervond Klaus Schreiner. Hij stapte in 1957 over naar de NRC en vond de werksfeer daar een verademing. Hij genoot van de vrijheid die hem er ten deel viel als redacteur buitenland. Sytze van der Zee maakte in 1966 de overstap van de goed georganiseerde en gedisciplineerde redactie van het neutraal-populaire dagblad de Haagse Courant naar die van het Handelsblad. Hij was verbaasd over de vrolijke chaos die hij aantrof bij het Handelsblad: redacteurs die voetje van de vloer speelden of een liedje van de Beatles aan het instuderen waren, redacteurs die stelselmatig te laat op het werk kwamen.

Bij kranten waar sprake was van een gedisciplineerde redactie onder centrale leiding bleek de redactionele organisatie sneller te kunnen worden aangepast aan de eisen van de tijd. Joop Lückert had de Volkskrant na 1945 op eigenmachtige wijze getransformeerd van een plichtmatig vakbondsblad tot een aantrekkelijke nieuwskrant; Herman Sandberg voerde vanaf 1961 bij Het Parool met straffe hand een succesvolle vernieuwing door en beperkte daartoe de autonomie die de chefs van de deelredacties onder zijn voorganger hadden verkregen.⁵²

De Telegraaf ging alle andere kranten in Nederland voor bij het adopteren van een Angelsaksische journalistieke werkwijze. Toen de redactie van De Telegraaf in 1930 het gebouw van Staal betrok, kreeg men daar de beschikking over een centrale nieuwskamer. Andere kranten volgden vroeg of laat met de instelling van een nieuwsdienst en een centrale eindredactie. Zowel de Haagsche Courant als Het Parool kreeg in 1964 de beschikking over een grote redactiezaal met een middentafel, vanwaar de deelredacties werden aangestuurd. De redacties van deze kranten functioneerden als goed geoliede machines en dat was hun krant ook aan te zien: die werd actueler, overzichtelijker en beter geredigeerd. De liberale kranten, die zich minder goed lieten drillen, raakten in de loop van de jaren zestig duidelijk achterop in dit proces van professionalisering. Maar met de oprichting van de Nederlandse Dagbladunie in 1964 kwamen overwegingen van efficiency meer centraal te staan.